

informatie ongetwijfeld meer vaste grond onder de voeten krijgen. Dat dat vaak niet of slechts voor een klein deel mogelijk is, lijdt geen twijfel, maar waar is dat wél en waar is dat niet geprobeerd?

Dat neemt niet weg dat het onderzoek vanuit het gekozen standpunt een boek heeft opgeleverd dat door literairhistorici en filologen en tevens door geïnteresseerden in de ontwikkeling van de herpetologie en de cultuurhistorische context van deze dieren zal worden gebruikt en gewaardeerd. Er is bovendien alles aan gedaan om er een plezierig leesbaar boek van te maken, dat verfraaid is met aardige en intrigerende (en soms ook gruwelijke) afbeeldingen. Dat men in dit sympatiek geschreven boek weliswaar (zoals hierboven) hier en daar heel concreet met een kritische vinger iets aan kan wijzen, wordt juist mogelijk gemaakt – en ook dat is een mooie eigenschap van het boek – doordat de kaarten van de onderzoeksgegevens en –resultaten in de meeste gevallen allemaal open op tafel worden gelegd. Mede daardoor zal het zeker door velen met plezier en met vrucht worden geraadpleegd.

Hans Westgeest

Gods gouden thesaurus : het Middelnederlandse handschrift Wenen, OeNB 2372 in de alchemistische traditie / Veerle Fraeters. - Leuven : Peeters, 1999. - 359 p. ; 24 cm. - (Antwerpse studies over Nederlandse literatuurgeschiedenis ; 3)
ISBN 90-429-0789-4 Prijs: € 40,-

Gods gouden thesaurus is de bewerking van de dissertatie waarop Veerle Fraeters in 1996 aan de UFSIA/Universiteit Antwerpen promoveerde. Het Weense handschrift waaruit enkele teksten centraal staan in haar onderzoek is een alchemistisch verzamelhandschrift dat dateert uit de veertiende eeuw (rond 1370-1380) en dat vermoedelijk afkomstig is uit Oost-Vlaanderen. Het beslaat 99 perkamenten folia en bevat een achttal Middelnederlandse alchemistische teksten in rijm en proza. Het is een heel bijzonder handschrift: het is niet alleen het oudste bekende handschrift met alchemistische teksten in een Germaanse volkstaal, maar ook het eerste dat symbolisch-alchemistische illustraties bevat. Het handschrift had om deze redenen al eerder aandacht van onderzoekers buiten ons taalgebied getrokken. Fraeters heeft haar eigen onderzoek geconcentreerd op een drietal teksten, die nog niet eerder onderzocht en geïdentificeerd waren.

Om de invalshoek en de verdiensten van Fraeters boek duidelijk te maken, volgt eerst een beknopt overzicht van de inhoud van het handschrift en de stand van het eerdere onderzoek. Dit mede omdat enkele belangrijke publicaties verschenen zijn na Ria Jansen-Sieben, *Repertorium van de Middelnederlandse artes-literatuur*, Utrecht, 1989 (aldaar: W70, p. 472).

1. F. 1ra-29rb Inc. Dat seit die vielgert Sahid Hemels zone: Ic ghinc, seit hi, in Zebeel Kasinen Barbam, dat es in een huus onder derde [...]

Proza met berijmde epiloog. Vertaling van Senior Sahid, *Tabula chemica*; de waarschijnlijk dertiende-eeuwse Latijnse brontekst was een vertaling van een tiende-eeuws gedicht in het Arabisch gecombineerd met een Arabisch commentaar op dit gedicht. Editie in de niet gepubliceerde dissertatie van Marianne Vogg, *Codex 2372, 1ra- 29rb der österreichische National-Bibliothek. Die mittelniederländische Übersetzung der lateinischen 'Tabula chemica' des Senior Zadhīh ibn Umail*. Wenen, 1989. Zie over deze tekst Marianne Marinovic-Vogg: "Son of heaven": The Middle Netherlandish Translation of the Latin *Tabula Chemica*. In: Z.R.W.M. von Martels (red.): *Alchemy revisited; Proceedings of the International Conference on the History of Alchemy at the University of Groningen, 17-19 April 1989*. Leiden etc., 1990, p. 171-175.

2. F. 29rb-50rb Inc.: Ene edele vrouwe ende ene vroede van den aerten heeft verstaan [...]

Proza, geïllustreerd met pentekeningen. Vertaling van Constantinus Pisanus, *Liber secretorum alchimie* (dertiende eeuw). De illustraties worden besproken in Barbara Obrist: *Les débuts de l'imagerie alchimique (XIVe-XVe siècle)*. Paris, 1982, in het bijzonder p. 67-116, afbeelding 1-8, en p. 257-261, Appendix A en in Jaques van Lennep: *Alchemie; Bijdrage tot de geschiedenis van de alchemistische kunst*. Brussel, 1984, p. 46-54. De bron-

tekst werd uitgegeven door Barbara Obrist (ed. and transl.): Constantine of Pisa, *The book of the secrets of alchemy*. Leiden etc., 1990.

3. F. 50va-51vb Inc.: Hier begint dat alre beste crew dat Gilbert de Lanidrac bi 6 capitele ordineerde (de woorden 'werc' en 'cardinal' zijn omgedraaid).

Proza; recepten van Gilbertus Cardinalis. Obrist 1990, p. 13-15.

4. F. 51vb-87ra Inc.: Enech God in drie persone / Vader Helich Gheest ende zone / [...]

Rijm, geïllustreerd met pentekeningen. Ongeïdentificeerde Latijnse brontekst door 'Gratheus filius philosophi'. Editie (met vertaling in het Duits) Helmut Birkhan: *Die alchemistischen Lebrdichtung in Gratheus filius philosophi in Cod. Vind. 2372*. 2 Dln. Wien, 1992, dl. I, p. 7-300.

5. F. 87va-88va Inc.: Salomon die al hevet / bescreven dat ter werelt levet / [...]

Rijm; bron onbekend. Editie onder de titel 'Herr Ignis', met vertaling in het Duits in Birkhan 1992, II, p. 301-315.

6. F. 88vb-93vb Inc.: Weet lieve zone dat ic di hebbe ghescreven dit bouc; si dan also, als ic wane, dat du salt hebben verstantesse [...]

Proza; zie infra.

7. F. 93vb Inc. Quickselver es heet ende droghe in den vierden graet [...]

Proza.

8. F. 94ra-99va Inc.: Eximus die philosophe seit: Weet alle, ghi werclieden van den hogen werke, dat ne ghene vraye verwe en es dan van onsen here [...]

Proza.

Na een inleiding, waarin de stand van het onderzoek wordt weergegeven en de doelstelling van het boek wordt uitgelegd, geeft Fraeters in de eerste drie hoofdstukken een overzicht van de historische en intellectuele achtergronden van respectievelijk de Griekse, de Arabische en de Westeuropese alchemie tot ongeveer 1400. Fraeters is erin geslaagd om, in nog geen vijftig pagina's, een goed gedocumenteerd en daarbij helder en leesbaar overzicht te geven van deze gecompliceerde materie. Dat is op zichzelf al een knap stuk werk; omdat de meeste teksten in het Weense handschrift een overwegend speculatieve, filosofische benadering van de alchemie vertegenwoordigen, is Fraeters' uitleg over een aantal essentiële begrippen en opvattingen bovendien zeer relevant voor de hierna volgende *case studies*.

De hoofdstukken 5 tot en met 7 gaan dieper in op enkele teksten uit het handschrift. Fraeters richt haar aandacht eerst op de twee tot dan toe anonieme en ongeïdentificeerde prozatractaten 'Eximus' en 'Aan de lieve zoon' (8 en 6; hoofdstuk 4 en 5). Vervolgens gaat ze, na een analyse van de Latijnse tekst van Constantinus Pisanus, dieper in op de Middelnederlandse bewerking van die tekst, waarbij ze vooral aandacht besteedt aan de berijmde interpolaties die daarin voorkomen (hoofdstuk 6 en 7). In bijlagen bij deze hoofdstukken geeft Fraeters een diplomatische editie met commentaar van de twee eerstbesproken prozateksten; van de derde is een samenvatting van de brontekst en een diplomatische editie van de proloog en de berijmde interpolaties opgenomen.

De resultaten van het onderzoek naar deze teksten zijn verrassend. Fraeters' belangrijkste vondst lijkt me haar overtuigende identificatie van de bron van het tractaat 'Aan de lieve zoon'. Op grond van een goed onderbouwd betoog komt Fraeters tot de conclusie, dat 'Aan de lieve zoon' een getrouwe vertaling is van het nog toe onuitgegeven en nauwelijks onderzochte *Liber Alphidii ad filium suum*. Hoewel er van deze tekst maar weinig handschriften bewaard zijn, moet hij toch ruim verspreid zijn geweest, zoals Fraeters aantoont met een bloemlezing van Alphidius-citaten uit dertiende- tot zeventiende-eeuwse alchemistische teksten. Bovendien heeft ze de Arabische bron van het *Liber Alphidii* weten te identificeren: het niet gedateerde *Kitab al-Habib* ('Boek van de vriend/minnaar'). Op inhoudelijke gronden situeert ze het ontstaan van deze tekst in Gnostische kringen.

Voor de *Eximus*-tekst heeft Fraeters geen directe bron kunnen aanwijzen; wel heeft ze het genre en ontstaansmilieu ervan nader bepaald. Het is een zogenaamde doxografie, een collectie van alchemistische uitspraken en aforismen. De beroemdste tekst in dat genre, de *Turba Philosophorum*, is een vertaling van een Arabisch traktaat van rond 900 dat mogelijk op een Griekse versie teruggaat en dat gepresenteerd wordt als het protocol van de 'derde Pythagoreïsche synode'. De sprekers becommentariëren alchemistische opvattingen vanuit de pre-socratische natuurfilosofie. Het merendeel van de uitspraken uit de *Eximus* komt ook voor in de *Turba*.

De vier in de Middelnederlandse vertaling toegevoegde berijmde passages in de tekst van Constantinus handelen respectievelijk over distillatie, over de visie van Plato op de ziel, over de juiste betekenis van armoede, en over het verschil tussen zintuiglijk zien en geestelijk zien. De laatste drie interpolaties zijn polemisch getint en vertegenwoordigen een neo-platonische en mystieke getinte visie op de alchemistische transformatie. De auteur noemt zich een 'kluizenaar in dienst van vrouwe alchemie'; hij wil een wereld zonder armoede, zonder sociale onrechtvaardigheid en zonder fysieke corruptie, en spreekt zijn lezers aan als 'goede gezellen'. Hij doet zich hiermee kennen als een auteur-alchemist, die schrijft voor een kring van collegae.

De teksten in het handschrift stellen hoge eisen aan de onderzoeker; de vorm waarin Fraeters ze heeft opgenomen maakt het de lezer niet gemakkelijk. De keuze voor diplomatische edities (Deel III, Bijlagen 1.1, 4 en 10) is uit praktisch oogpunt begrijpelijk, maar de parafrases in modern Nederlands die Fraeters in haar hoofdtekst heeft opgenomen zijn vaak te vrij om de oorspronkelijke tekst op te helderen. Daar komt bij dat ze bij ondoorzichtige passages soms terugvalt op formuleringen als 'Er wordt iets gezegd over', zonder dat daarmee duidelijk wordt wát daar dan over wordt gezegd. Bij twijfel over haar interpretatie voegt Fraeters een vraagteken toe tussen vierkante haakjes. Daarvan zijn er nogal wat, maar ondanks deze witte en grijze plekken komt Fraeters toch tot een consistente en overtuigende visie op de strekking van de teksten als geheel. Wie het soms zeldzaam lastige materiaal probeert te lezen, zal respect hebben voor deze niet geringe prestatie.

Dit boek levert een bijzondere bijdrage aan het onderzoek naar volkstalige artes-literatuur. Met name het onderzoek naar de Alphidius-tekst laat op overtuigende wijze zien, dat ook deze literatuur belangrijke nieuwe inzichten kan opleveren voor de reconstructie van teksten die alleen in late en bedorven versies bewaard zijn gebleven. We hebben hier in ieder geval duidelijk niet te maken met ge vulgariseerde oude koek: de teksten zijn inhoudelijk zowel actueel als bijzonder complex.

Ria Jansen-Sieben citeert in haar *Repertorium* G. Eis, die veertig jaar geleden opmerkte: 'Wichtig wäre vor allem Ausgabe und Untersuchung des nfrk. Alchemistenkodex 2372 [...]' (Jansen-Sieben 1989, p. 472). Aan deze wens is sindsdien van verschillende kanten tegemoet gekomen. Het onderzoek van Fraeters heeft daaraan substantieel bijgedragen. Toch is hiermee de kous nog lang niet af. Een volledige uitgave van het handschrift (in bij voorkeur kritische tekstedities met uitvoerige annotaties), met een inleiding die de resultaten van het onderzoek naar de verschillende teksten en de illustraties integreert, blijft nog steeds noodzakelijk voor een compleet beeld van de collectie als geheel. De door Birkhan uitgegeven rijmteksten verschillen namelijk nogal van karakter met door Fraeters onderzochte teksten; ze bevatten curieuze allegorieën, en met name de *Gratheus* is sterk magisch-astrologisch getint.

Vanuit het gezichtspunt van de neerlandistiek is het boek van Fraeters een verrijking, vooral ook omdat het de grenzen van dit vakgebied-in-engere-zin in een aantal opzichten royaal overschrijdt. De onderzochte teksten behoren tot ons taalgebied, en vereisen een filologisch onderlegde onderzoeker die vertrouwd is met het veertiende-eeuwse Middelnederlands. Dit is een noodzakelijke, maar op geen stukken na voldoende voorwaarde: het interpreteren van deze teksten vereist een inhoudelijke kennis, die pas door een grondige studie van de alchemistische literatuur verkregen kan worden. Hierbij is niet alleen kennis van de overwegend Latijnse West-Europese traditie, maar ook van de klassieke en Arabische wortels daarvan belangrijk. Bij het huidige onderzoek naar de geschiedenis van de alchemie zijn verschillende disciplines betrokken: wetenschaps- en cultuurgeschiedenis, geschiedenis van de filosofie en religieuze wetenschappen. De neerlandicus-literatuurhistoricus die zich in deze gecompliceerde materie wil verdiepen, dient zich een nieuw en breed interdisciplinair onderzoeksterrein eigen te maken. Veelre Fraeters verdient respect en bewondering voor de waardevolle

resultaten die haar onderzoek heeft opgeleverd, maar evenzeer voor de moed, het enthousiasme en de energie waarmee ze deze grote uitdaging is aangegaan en waardoor haar boek niet alleen een doorwrochte, maar ook een geïnspireerde en inspirerende studie geworden is.

Annelies van Gijsen

In een verwonderen van al deser rijkheyt. Het beeldgebruik in Jan van Ruusbroecs 'Dat rijcke der ghelieven' / Hilde Noë. - Leuven : Peeters, 2001. - 338 p. ; 24 cm. - (Antwerpse Studies over Nederlandse Literatuurgeschiedenis ; 7) - Proefschrift Universiteit Utrecht.
ISBN 90-429-1060-7 Prijs: € 20,-

Dit werk is de neerslag van een lektuur van Ruusbroecs werken die zich over decennia uitsrekt, getuige de bibliografie, waarin de eerste titel onder de naam Noë reeds in 1981 onderzoek over Ruusbroecs beeldgebruik vermeldt (p. 330), terwijl verscheidene latere publicaties de voortgang van die studie illustreren. Hoewel deze dissertatie zich beperkt tot één werk van de 'doctor admirabilis', blijkt uit vele bladzijden de vertrouwdheid met zijn hele oeuvre. Het gaat om een 'belegen' onderzoek: de tekstanalyses zijn ragfijn en de conclusies weloverwogen; sommige passages, zoals die over het belang van rede en beeldspraak in de geestelijke groei, zijn subliem (p. 167). De fundamentele voorwaarde om zoiets tot stand te brengen wordt in de titel geciteerd: 'een verwonderen'.

De structuur van het werk spreekt voor zich: omgeven door een inleiding en een slotbeschouwing worden zes beeldvelden in Ruusbroecs eerste werk, *Dat rijcke der ghelieven*, onderzocht. Deze zijn: kosmos, engelen, feodaliteit, licht, water en ruimte. De inleiding beschrijft de voorgeschiedenis van het literaire onderzoek van Ruusbroecs werken, in het bijzonder op het gebied van de beeldspraak; zij definieert de term 'beeld' en zet de methode uiteen. De slotbeschouwing belicht vooral de samenhang tussen de verschillende beeldvelden en hun relatie tot de thematische structuur van het *Rijcke*.

In verhouding tot de tekstanalyse is de inleiding betrekkelijk kort: de auteur wil zich duidelijk niet verliezen in een eindeloze discussie over beeldspraak en zo spoedig mogelijk tot de lektuur overgaan. In de eerste bladzijden van deze inleiding (getiteld: 'Plaats van het onderzoek') wordt beeldspraak in de mystieke literatuur op een klassieke wijze voorgesteld: de uitwendige zichtbare wereld verwijst naar de innerlijke onzichtbare wereld. Er is sprake over de 'ervaring die zich in het binnenste van de mens afspeelt' en beschreven wordt 'in termen waarvan de betekenis wordt bepaald door de uitwendige wereld' (p. 4-5). De Franse term voor beeldspraak, 'figuration', wordt beschreven als een proces waarbij een 'sens second' (het verbeelde) wordt opgeroepen vanuit een 'sens déjà disponible' (het beeld). Deze 'sens second' wordt geïnterpreteerd als 'gegevens uit de omringende werkelijkheid', waarbij een voetnoot waarschuwt dat een metafoer niet kan worden begrepen zonder 'experiential basis'.

Wanneer de auteur dan overgaat tot de definitie van beeldspraak, blijkt die veel breder te zijn dan de voorafgaande paragraaf suggereert. Zo wordt bij wijze van aanloop de definitie van J. Reynaert uit zijn dissertatie *De beeldspraak van Hadewijch* geciteerd, waarin 'figuurlijk' heet 'elke taaluiting waarbij [...] twee begrippen, toestanden, gebeurtenissen [...] op grond van overeenkomst of analogie met elkaar in verband worden gebracht' (p. 8). Hier gaat het dus niet meer uitsluitend om de metaforische 'sprong' van het zintuiglijke beeld naar de geestelijke werkelijkheid maar om 'elke' taaluiting waarbij 'overeenkomst' een rol speelt. Wordt zo de term 'beeld' of 'figuur' zelf niet van zijn eigenlijke inhoud ontdaan? Essentieel voor een beeld is dat het verwijst naar een werkelijkheid die het zelf niet is, dat het een re-presentatie is die iets anders present stelt. Maar de definitie die het eigenlijke uitgangspunt voor dit onderzoek vormt, is die van M. van Buuren in zijn dissertatie over de metaforiek van Zola's romancyclus *Les Rougon-Macquart*. Daarom is het jammer dat ze niet voluit wordt geciteerd. Ze luidt als volgt: 'Nous entendons par métaphore chaque figure d'analogie: comparaison, identification et métaphore proprement dite' (M. van Buuren: *De la Métaphore au Mythe*. Les Rougon-Macquart d'Émile Zola. Nimègue 1985, p. 6). Ook hier dus een zeer brede definitie, waarin de dynamiek van uitwendig-zichtbaar naar innerlijk-geestelijk, die volgens de 'Plaats van het